

SREBRNE SLJEPOOČNIČARKE S GLAVIČINA U MRAVINCIMA KRAJ SOLINA

UDK 904 (497.5 Solin) "653"
Primljeno/Received: 2003. 04. 10.
Prihvaćeno/Accepted: 2003. 09. 15.

Maja Petrinc
HR 21000 Split
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
Stjepana Gunjače bb

Tema rada je par srebrnih sljepoočničarki s groblja na položaju Glavičine u Mravincima kraj Solina. Dosad nezapaženi detalji na sačuvanom dijelu unutarnje strane karika tih naušnica omogućavaju djelomičnu rekonstrukciju njihova izvornog izgleda, te njihovo opredjeljivanje u skupinu bilunulastih naušnica s jagodama. Ova inačica sljepoočničarki, dosad nepoznata među nakitom starohrvatskog kulturnog kruga, ukazuje na činjenicu da su filigranske bilunulaste naušnice imale udjela pri formiranju pojedinih tipova sljepoočničarki s jagodama.

Ključne riječi: Solin, Mravinci, sljepoočničarke, lunula.

Groblje na Glavičinama u Mravincima iznad Solina otkriveno je još davne 1937. godine. Arheološka iskopavanja na tom položaju provelo je 1938.-1939. god. društvo "Bihać", a rezultate objavio Lj. Karaman (Karaman 1940: 1-19). Riječ je o groblju na redove s istraženih ukupno 130 grobova. Grobni nalazi su rijetki, a pretežno se radi o jednostavnom brončanom i srebrnom nakitu. Budući da niti u jednom grobu nisu registrirani prilozi može se zaključiti da su pripadnici ovdje ukopane zajednice bili kristijanizirani. Groblje je Karaman datirao u 9. i 10. st., a ta je datacija za Glavičine, kao i za ostala groblja sličnih karakteristika, u našoj arheološkoj literaturi uglavnom prihvaćena.

Među pronađenim nakitom posebno se izdvaja par srebrnih sljepoočničarki (T. I/ 1-2), koje su mnogo puta publicirane, no s izuzetkom prve Karmanove interpretacije, redom uvrštavane u standardnu skupinu četvero jagodnih sljepoočničarki kakve poznajemo s većeg broja drugih nalazišta na području ranosrednjovjekovne Hrvatske (Karaman 1940: 11, sl. 8). Jedinj Karaman uočio je da taj par "ima na gornjem kraju okomite osi jagodu kao zakršljalu i vrlo malenu", te mravinačke naušnice odredio kao inačicu običnog tipa četvero jagodne sljepoočničarke (Karaman 1940: 14). Također je zapazio da su ostale tri jagode ukrašene S-spiralama od aplicirane filigranske žice što nije slučaj niti kod jednog drugog primjerka ove vrste nakita.

Osim činjenice da je jagoda s unutarnje strane karike uistinu znatno manjih dimenzija i da za razliku od ostale tri nije ukrašena, treba ukazati na dosad nezapaženu okolnost da ta unutarnja jagoda nije samostalni ukras, već predstavlja dio šireg ukrasa naušnice. Premda nedostaju svi elementi potrebni za potpunu rekonstrukciju, sačuvani dijelovi obaju mravinačkih primjeraka pružaju dovoljno podataka za sljedeće zaključke. Na bolje sačuvanoj naušnici, naime, vidljivo je da je četvrta jagoda postavljena na vrhu stožastog ukrasa načinjenog od srebrnog iskucanog lima. Na prvi pogled, čini se da je taj stožac obrubljen filigranskom žicom, no pažljivijim promatranjem može se raspoznati da se iskucani lim na više mjesta nastavlja iza filigranskog ukrasa. To je uočljivo i u dnu stožastog ukrasa pri luku karike slabije sačuvane naušnice. Filigranska žica zapravo je samo dio ukrasa na iskucanom limu, kojim je na neki način bio ispunjen prostor s unutarnje strane karike. Ovdje su predložena dva rješenja (T. II/ 1-2), koja dopuštaju i sve međuvarijante, ali nedvojbeno proizlazi da se radi o lunulastom ukrasu s istaknutim roščićem po sredini na koji je postavljena četvrta jagoda. Također se s dosta vjerojatnosti može pretpostaviti da je filigranska žica na limu oblikovana u dvije nasuprotne postavljene vitice s prema van izvijenim krajevima. Stoga par

srebrnih sljepoočničarki iz Mravinaca pripada u osnovi lunulastom tipu naušnica. Kako je lunula po sredini podijeljena istaknutim roščićem, preciznije bi ih se moglo označiti kao bilunulaste naušnice s jagodama.¹

Lunulasti ukras kasnoantičkog je porijekla, a javlja se u raznim inačicama u velikom vremenskom rasponu među nakitom brojnih naroda tijekom srednjega vijeka, napose na onim područjima, koja u znatnijoj mjeri baštine tradiciju kasne antike ili se nalaze pod utjecajem Bizanta.² Mi ćemo se u ovom slučaju ograničiti na pojedine primjerke naušnica, koje smatramo prostorno, vremenski i kulturno bliskim mravinačkim, te nastojati ukazati na udio filigranskih bilunulastih naušnica pri formiranju pojedinih tipova sljepoočničarki s jagodama.

Najprije treba naglasiti da lunulaste naušnice gotovo uopće nisu zastupljene među nakitom s naših ranosrednjovjekovnih grobalja. Kao izuzetke može se navesti lunulasto-zvezdolike naušnice iz groba 41 uz crkvu sv. Asela u Ninu i srodne im naušnice iz Biskupije kod Knina³, te lijevanu brončanu naušnicu s Garduna, koja se također može uvrstiti u skupinu lunulasto-zvezdolikog nakita.⁴ No sasvim je izvjesno da lunulaste naušnice u potpunosti nedostaju u horizontu kristijaniziranih grobalja na redove, kojem pripada groblje na Glavičinama.

Iz panonskog dijela Hrvatske, preciznije s prostora istočne Slavonije, poznat je par srebrnih lunulasto-

zvezdolikih naušnica iz groba 3 u Otoku kraj Vinkovaca (T. III, 1) (Dimitrijević 1957: T. IV, 2a-b, T. V, 3). Te su naušnice načinjene od iskucanog lima i ukrašene filigranom. S obiju strana karike, iznad lunule, smještena je po jedna mala jagoda, a u dnu zvezdoliki ukras izveden u filigranu i granulaciji. Premda se ove naušnice prilično razlikuju od mravinačkog para interesantne su jer pripadaju skupini nakita, koja je izazvala brojne nedoumice u znanstvenoj literaturi, što se odrazilo u raznolikom datiranju pojedinih primjeraka u rasponu od 7. do 10. st.

Otočku naušnicu S. Dimitrijević usporedio je sa sličnim srebrnim lunulasto-zvezdolikim naušnicama iz Prše, Diosvölgija (Esztergom) i Rybešovica, što je prvenstveno učinjeno zbog zvezdolikog ukrasa (Dimitrijević 1957: T. V, 2, 4, 5). Odmah upada u oči da naušnica iz Prše (T. III, 2), bliska naušnici iz Otoka, po sredini lunule ima filigranski ukras u obliku S-spirale poput onog na mravinačkim jagodama. Ova vrst ukrasa karakteristična je isključivo za luksuzne proizvode vrhunske zlatarske izrade, najčešće bizantske provenijencije.⁵

Naušnica iz Prše (Slovačka) otkrivena je u grobu 125 izolirane grupe grobova nedaleko većeg kompleksnog groblja s ukopima u rasponu od 8. do 11. st. (Točik 1963: 124-125). S obzirom na nalaze emajliranih okova ukrašenih rešetkastim ornamentom u grobu 121, kao i

¹ Priloge za ovaj rad, kao i rekonstrukciju naušnica u crtežu načinila je N. Šimundić Bendić, dokumentaristica Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, kojoj zahvaljujem na uloženom trudu.

² Lunulaste naušnice kao bizantski import pojavljuju se na bajuvarskom području tijekom 7. st. (Ladenbauer-Orel 1960: Tab. VII). Na istom prostoru registrirane su i zlatne lunulaste naušnice ukrašene dvostrukim S-spiralama izvedenim u filigranu, poput primjerka s nalazišta Salzburg-Mülln (Die Bajuwaren 1988: 214, sl. 141), a luksuzni srebrni primjerci s provješanim lančićima potječu s vremenski mlađih slavenskih grobalja prijelaza 8./9. st. u Oberpfalzu (Matzhausen) (Die Bajuwaren 1988: 127, sl. 85). Lunulaste naušnice vodeći su oblik nakita u okviru karantansko-ketlaške kulture, osobito u njezinoj mladoj fazi (Korošec 1979.). Kao bizantski import pojavljuju se i na području Prvog avarskog kaganata (Awaren 1985: 39, sl. 26; Garam 1993: 164, T. 39, 1-2). Brojno su zastupljene i među nakitom Istočnih Slavena (Sedov 1982.), a luksuzni primjerci registrirani u okviru zlatarstva Kijevske Rusije (Chropovsky 1988: 170). U raznim inačicama pojavljuju se u tzv. srebrnim ostavama u Poljskoj (Kostrzewski 1962.). Veoma su omiljen oblik nakita na području Makedonije i Sjeverne Albanije, gdje su već u kasnorimsko vrijeme (Golem grad-Prespa, 4. st.) zabilježeni prototipovi kasnijim bizantskim i ranosrednjovjekovnim naušnicama (Bitrakova-Grozdanova 1988: sl. 9). U pojednostavljenim oblicima brojne su u okviru Kalaja Dalmaces kulture (Maneva 1992: 39-40), a u raznim inačicama pojavljuju se i u razdoblju kasnoga srednjeg vijeka. (Maneva 1992: 56-59). Jedan su od najzastupljenijih oblika među lijevanim brončanim naušnicama bjelobrdske kulture (Giesler 1981.).

³ Grobu 41 iz Nina posvetili smo više pažnje na drugom mjestu (Petrinc: 2002). S obzirom na cjelokupnu sadržinu nalaza ženskog groba nedavno otkrivenog u Lepurima kraj Benkovca s naušnicama identičnim lunulasto-zvezdolikom paru iz ninskoga groba, treba definitivno odbaciti bilo kakvu mogućnost datiranja toga nakita u 7. st. To dodatno potvrđuje i podatak iz Arhiva Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, prema kojemu je dio srodnih zlatnih naušnica, davno publiciranih od Karamana (Karaman 1930-34: 83, T. XVIII (gornja slika)) pronađen zajedno s torkvesom i ogrlicom od staklenih i limenih jagodica u presvođenoj grobnici uz grob s ranokarolinškim ostrugama na položaju Popovića Dolova u Biskupiji. Na posljednjem podatku zahvaljujem kolegi M. Zekanu.

⁴ Naušnica iz Garduna pripada, pak skupini lijevanih lunulasto-zvezdolikih naušnica, koje su, zastupljene raznim inačicama, karakteristične za razdoblje prijelaza 8./9. st. (npr. Devinska Nova Ves) i tijekom 9. st. s najvećom koncentracijom nalaza u panonskom Podunavlju (Vinski 1952.). U sasvim pojednostavljenim varijantama javljaju se i krajem 9. i početkom 10. st. poput primjeraka iz Zemuna i Kolara u Srbiji, (Bajalović-Hadži-Pešić 1984.) i s Ptujskog grada (Korošec 1999.) Gardunsku naušnicu publicirao je A. Milošević (Milošević 1990.), ali je ona u tom radu pogrešno datirana u 7. st. Lunulasto-zvezdolike naušnice s ukrasom u obliku visećih trokutića, kakav je i gardunski primjerak, najbrojnije su u perifernoj zoni između bugarske države i avarskog kaganata, gdje su datirane u 8. st. (Grigorov 1999: 30-31), a nekoliko primjeraka potječe s nepoznatih nalazišta u Srbiji (Bajalović-Hadži-Pešić 1984.)

⁵ Ne želimo reći da identičan ukras na naušnici iz Prše i mravinačkim jagodama ima neko značenje u datacijskom smislu.

određenih analogija s nalazima iz nedalekog Zemianskog Vrbovoka naušnica je datirana u kraj 7. st (Točik 1963: 155).⁶ No Dimitrijević smatra da se može datirati u početak 8. st., pa i kasnije. On ukazuje i na naušnicu iz Diosvölgija (T. III/ 3), inače datiranu u 7. st., koju smatra suvremenom otočkom, te obje datira u početak 9. stoljeća.⁷ Ta naušnica po sredini, za razliku od primjeraka iz Prše i Otoka, ima izdignut rošćić, koji dozvoljava da ju označimo kao bilunulastu.

Kao analogija našim sljepoočničarkama, međutim, znatno su interesantnije naušnice iz Rybešovica u Moravskoj (T. III/ 4-5), osobito dva veća primjerka, koji pripadaju bilunulasto-zvezdolikom tipu (Poulik 1948: T. LXXI/ 1,4). Načinjene su od srebra i također ukrašene filigranskom žicom. Premda slično koncipiran, ukras lunula tih dviju naušnica nije jednak; na jednoj ćemo pronaći nasuprotno postavljena slova S izvedena od filigranske žice s granulama na krajevima, a na drugoj, u vrhu istaka, ukras u obliku nasuprotno postavljenih vitica.⁸ Datacija rybešovičkih naušnica također je veoma raznolika. Poulik je smatrao da se ovaj tip razvio na području Moravske u doba kad se još nose grozdolike naušnice tj. u 9. st., a s obzirom na nalaze u susjednim grobovima (željezne sjekire, ostruge, noževi, kresiva, keramičke posude) zaključio je da bi ih trebalo opredijeliti u drugu polovinu toga stoljeća (Poulik 1948: 43, 171-172). Njegovu dataciju prihvatio je i Dimitrijević. Eisner ih stavlja u sredinu 10. st. prvenstveno zbog sličnosti s bilunulastim naušnicama iz ostave u Tokaju. Iz istog razloga u 10. st. datira ih i Vinski, koji je rybešovičke naušnice uzeo u razmatranje zbog zvezdolikog ukrasa (Vinski 1952: 36). On ih ne pripisuje niti jednoj od skupina zvezdolikih naušnica, kojima je nastojao utvrditi radioničko podrijetlo, već drži da su uvezene direktno iz Bizanta (Vinski 1952: 40). Treba naglasiti da su i Eisner i Vinski takvu dataciju predložili u doba kad se vjerovalo da bizantski solidi iz prve polovine i

sredine 10. st. imaju datacijsku vrijednost za sve predmete iz tokajskog nalaza (Vinski 1952: 36).

U kasnijoj su literaturi, bez obzira da li se zastupa mišljenje da svi nalazi ne pripadaju jednoj cjelini ili se pak pretpostavlja da potječu iz iste ostave s kronološki kompleksnim sastavom, predmeti podijeljeni u dvije skupine.⁹ Bilunulaste naušnice pripisuju se starijoj skupini s datacijom u rasponu od kraja 9. (zbog određenih paralela među velikomoravskim nakitom)¹⁰ do sredine 10. st. ako se imaju u vidu predmeti iz vremena naseljavanja Mađara, kao i spomenuti bizantski solidi.

Bilunulaste naušnice iz Tokaja (T. IV/ 4-5) nisu u potpunosti sačuvane. Za razliku od prethodno navedenih primjeraka, osim na vrhovima lunule, jagoda od srebrnog iskucanog lima postavljena je i na središnjem istaku, a ispod lunule pričvršćene su ušice kroz koje su vjerojatno bili provješeni lančići. Površina lunula ukrašena je nasuprotno postavljenim slovima S i valovnicama od dvostrukre filigranske žice.

U vezi s Rybešovicama i Tokajem treba upozoriti na nalaze iz ostave u Boljetinu u srpskom Podunavlju (T. IV, 1-3) (Ercegović-Pavlović 1967). Ostava je bila ukopana u bizantski sloj, koji pripada zadnjoj fazi obnove rimske vojne utvrde u 6. st. Sadržavala je 11 naušnica, od kojih pet bakrenih s kositrenim premazom, načinjenih u tehnici filigana i šest brončanih i lijevanih lošije izrade. Filigranske naušnice zastupljene su lunulastim i bilunulastim primjercima. Dodatak u dnu lunule zvonolikog je oblika, a površina ukrašena filigranskom žicom oblikovanom u vitice i polukružnice veoma slično kao u Rybešovicama, Tokaju, a može se pretpostaviti i Mravincima.¹¹ Ostava je pripisana slavenskom zlataru, nalazi datirani u kraj 8. ili početak 9. st., a vrijeme ukopavanja u 10. ili 11. st. Da je predložena datacija naušnica iz boljetinske ostave prerana upozorio je J. Giesler, koji ih je usporedio s tokajskim

⁶ Okovi ovog tipa predstavljaju relativno rijetke nalaze, najčešće su ukrašeni mrežastim ornamentom ili ornamentom pletenice, a datiraju se u 7. st. Smatra se da prethode lijevanim brončanim okovima karakterističnim za period Drugog avarskog kaganata. Najveći broj nalaza potječe s groblja Holiare kraj Komarna u Slovačkoj. Vidi. Z. Čilinska 1978.

⁷ Gotovo identične zlatne i srebrne bilunulasto-zvezdolike naušnice s jagodama i ukrasom u obliku granuliranih rombova i trokuta potječu s ukrajinskih nalazišta Chariwka i Kelegje gdje su datirane u 6.-7. i početak 8. st. Vidi: Chropovsky 1988: 162-163.

⁸ Za ove ukrase vrijedi isto što i za ukras u obliku S-spirale. Vidi bilj. 5.

⁹ O pitanjima vezanim uz okolnosti otkrića pojedinih predmeta iz tokajske ostave kao i o njihovoj dataciji vidi Kádár 1961., Németh 1962., Giesler 1981., Mesterházy 1994.

¹⁰ Vrlo raskošna i dekorativna varijanta ovih naušnica pojavljuje se među luksuznim nakitom velikomoravske kulture, osobito u Starem Mestu (Hruby 1955.), a poznati su i skromni lijevani primjerci, koji imitiraju filigran i granulaciju poput onih na nalazištu Brno-Malomerice (Poulik 1948: T. XLI, 4). Osebuje lunulaste naušnice pojavljuju se u tzv. nitranskoj skupini nakita u Slovačkoj (Chropovsky 1962.) Među luksuznim velikomoravskim nakitom pojavljuju se i bilunulasto-grozdolike naušnice prošupljene lunule, koje su gotovo u pravilu ukrašene viticama s izvijenim krajevima (Dostal 1965.). Takve su naušnice registrirane i u okviru grobova velikomoravskog horizonta na Ptujskom gradu (Korošec 1999: T. 36, 5-6)

¹¹ S područja Srbije poznat je još par luksuznih zlatnih bilunulastih naušnica raskošno ukrašenih filigranom i granulacijom iz Mačvanske Mitrovice, te slična srebrna naušnica s nepoznatog nalazišta u Istočnoj Srbiji (S. Ercegović-Pavlović 1967: T. VII, 1-1a, 2a).

naušnicama predlažući istu dataciju kao i za potonje (J. Giesler 1981: 21, bilj. 57).¹²

Sa slavenskih grobalja Bugarske potječe više primjeraka bilunulastih naušnica s tri jagode poput onih iz Tokaja, a zastupljene su inačice sa zvjezdolikim ukrasom i s lančićima provješanim kroz ušice. Kao i boljetinski primjerci lošije su tehnike izrade od gore navedenih srebrnih naušnica; načinjene su pretežno od bronce, ponekad su posrebrene, te ukrašene polukružnicama, viticama ili kružićima od dvostruke filigranske žice (Stojanova-Serafimova 1980: 796). Otkrivene su u Miševskom, Mezeku, Svilengradu, Slašenu i Trojanu u okviru specifične skupine grobalja južne Bugarske na prostoru između donjeg toka Marice i istočnih Rodopa, vremenski smještene u 9. i 10. stoljeće. Veliku srodnost s tim grobljima pokazuju i groblja s nalazima sličnih naušnica u Ablanici i Tuhovištu blizu Blagoevgrada, opredijeljena u rasponu od 9. do 11. st (Važarova 1980: 489). Za bilunulaste naušnice Ž. Važarova predložila je dataciju u 9. st. s trajanjem do sredine 10. st (Važarova 1976: 360).¹³ Slične brončane pseudogranulirane bilunulaste naušnice pronađene su u Ciumberdu i Sultani, sjeverno od Dunava, na području današnje Rumunjske, a datirane su sukladno spomenutim bugarskim primjercima (Grigorov 1999: 32).

Ako uzmemo u obzir sve navedene naušnice, koje u manjoj ili većoj mjeri pokazuju srodnost s mravinačkim sljepoočnicarkama, za zapaziti je da je i na spomenutim područjima takav nakit veoma rijedak. Ova se konstatacija, dakako, odnosi samo na primjerke izvedene u tehnici filigrana.

Opredjeljujući otočke naušnice u početak 9. st. Dimitrijević je smatrao da one u kronološkom smislu stoje između skupine zvjezdolikih naušnica reprezentiranih nalazom iz Prše 8. st. i rybešovičkih naušnica za koje prihvaća Poulikovu dataciju u drugu polovinu 9. st., a sve zajedno dokaz su vremenskog kontinuiteta upotrebe zvjezdolikih naušnica u Podunavlju. Pri tom su, u čitavom vremenskom rasponu njihova korištenja od 7. do 9. st. lunulasto-zvjezdoliki primjerci, općenito uzevši, veoma rijetka pojava.¹⁴ Jednako kao i Vinski držao je da su nositelji ovoga nakita pripadnici viših društvenih slojeva, a otočke naušnice pripisao je ženskoj osobi iz reda slavenskog rodovskog plemstva.

No nas prvenstveno zanimaju mladi primjerci iz Rybešovica i Boljetina, koji svakako pripadaju sredini ili drugoj polovini 9. st., a oblikom i ukrasom lunule

pokazuju srodnost s parom iz Mravinaca. Dok Rybešovice i Boljetin imaju zvjezdoliki odnosno zvonoliki dodatak u dnu lunule, mravinačke naušnice ukrašene su trima jednako velikim jagodama. Zbog tako raspoređenih jagoda podsjećaju na četvero jagodne sljepoočnicarke, pa bi se moglo reći, da na neki način predstavljaju kombinaciju obaju tipova, te pretpostaviti da su bilunulaste naušnice imale određeni utjecaj na nastanak pojedinih tipova sljepoočnicarki s jagodama.

To je posve izvjesno za područje istočnog Balkana (Srbija, Bugarska) gdje su registrirane naušnice s tri jagode i lunulastim ukrasom u vrhu središnje osi s unutarnje strane karike. Otkrivene su u grobovima 46 i 84 u Matičanima kraj Prištine (T. V/ 4) (Jovanović-Vuksanović 1981: Y 245,1 i Y 247, 1), te u Čečanu kraj Vučitrna (T. V/ 3) (Jovanović 1976: 124), a pojedini primjerci potječu s kristijaniziranih bugarskih grobalja Kavarna i Preslav (Važarova 1979: 489, sl. 13/1). Istom tipu pripadaju i nešto jednostavnije naušnice s jagodama i lunulom s nalazišta Demir-Kapija u Makedoniji (Aleksova 1966: T. XIII, 89, 90) i Marica (bivši Zlatni Dol) kraj Haskova u Bugarskoj (Važarova 1976: 329, sl. 205). Na istim grobljima prisutne su i obične sljepoočnicarke s četiri jagode. Posebno je zanimljiv nalaz iz Čečana (T. V/ 1-2) gdje se, uz navedene dvije inačice, pojavljuje par sljepoočnicarki, koje iznad jagode, u vrhu središnje osi, s unutarnje strane karike, imaju bilunulasti ukras formiran od filigranske žice postavljen između jagoda na bočnim stranama karike (Jovanović 1976: 124). Također je interesantan nalaz četvero jagodne sljepoočnicarke iz Bulgareva kraj Tolbuhina (T. VI/ 1) (Važarova 1979: 489, sl. 13/6) kojoj je jagoda s unutarnje strane karike izdignuta na kvačici s prema van izvijenim krajevima, poput filigranskog ukrasa na lunulama starije skupine naušnica. Većina ovih naušnica može se datirati u 10. stoljeće.

Za nalaze četvero jagodnih sljepoočnicarki s kristijaniziranih grobalja Hrvatske uglavnom je prihvaćeno Karamanovo objašnjenje po kojem ovaj nakit ima predloške u naušnicama grozdolikog tipa (Karaman 1930-34: 87). Premda se, uzimajući u obzir pojedine nalaze u starijem horizontu grobova s poganskim karakteristikama pokapanja, ovo mišljenje donekle može uvažiti, smatramo da se razvoj određenih tipova naušnica ne može ograničiti isključivo na jedan prototip. Pri formiranju raznih tipova naušnica na različitim slavenskim područjima u 9. st. preuzimaju

¹² Premda boljetinska ostava sadržava naušnice donekle srodne lijevanim zvjezdolikim ili lunulasto-zvjezdolikim primjercima, na koje smo se osvrnuli u bilj. 4, a datiraju se u vrijeme prijelaza 8./9. st., treba uzeti u obzir da su slične naušnice registrirane također i na u prostornom i kulturnom smislu bližim kristijaniziranim grobljima Bugarske (npr. Gradešnica), koja pripadaju mlađem vremenu tj. ne mogu biti starija od sredine 9. st.

¹³ Nije naodmet napomenuti da su u pojedinim grobovima u Tuhovištu kao amuleti pronađeni probušeni novci Bazilija I (867-886) i Lava VI (886-912) (Stojanova-Serafimova 1980: 801).

¹⁴ Lunulasto-zvjezdolike naušnice znatno su brojnije zastupljene brončanim lijevanim primjercima, počev od 8. st. (Holiare) nadalje. S područja Hrvatske poznati su nalazi iz Velike Graduse te nešto jednostavniji primjerci iz Zagreba, Prozora u Lici, s Crkvine u Biskupiji (Vinski 1952) i iz Siska (Filipec 2001: 91, T. I/ 2).

se oblici i ukrasni detalji iz starijeg nakitnog repertoara, te potom slobodno preraduju i različito kombiniraju. U okviru pojedinih kultura neki oblici nestaju, a drugi pak postaju prevladavajući.

Iako je srebrna sljepoočnicarka s četiri jednako velike, u najvećem broju slučajeva neukrašene jagode, vodeći oblik kada je u pitanju taj tip naušnica na našem području, ipak treba zapaziti da su i ovdje prisutne naušnice s lunulastim ukrasom smještenim u vrhu okomite osi s unutarnje strane karike. Potječu s Podgrađa kraj Benkovca (Jelovina 1976: T. LXI, 7-8)¹⁵, iz Gata kraj Omiša (Kovačić 1994: 247) i s otoka Prvića kraj Šibenika (Vinski 1949: 22-23, T. I, 1-6)¹⁶. Osobito su zanimljive naušnice s Prvića, od kojih je većina, na žalost, loše sačuvana, a za razliku od luksuznih primjeraka s Podgrađa i iz Gata slabije su kvalitete izrade i načinjene od posrebrene bronce. Osim lunulastog ukrasa s unutarnje strane karike sačuvanog na jednoj od naušnica (T. VI, 3), ističe se i primjerak s pričvršćenim ušicama na luku karike, kroz koje su vjerojatno bili provješeni lančići (T. VI, 2), jednako kao i kod bilunulastih naušnica iz tokasjog nalaza, te analognih primjeraka iz Bugarske.

Za većinu naušnica s lunulom i jagodama iz Srbije, Makedonije, Bugarske i Hrvatske okolnosti otkrića nisu poznate ili pak potječu iz razorenih grobova. No par iz Gata predstavlja svakako najraskošniji nakit s tamošnjeg groblja, a grob 46 iz Matičana, u kojem su bili ukopani mlada žena i dijete, bogatim inventarom daleko nadmašuje ostale ukope (Jovanović-Vuksanović-Berić 1972: 107-111). Ova dva nalaza dozvoljavaju zaključak da su nositeljice naušnica s jagodama i lunulom bile uglednije žene u okviru zajednica, koje su se na tim grobljima sahranjivale, jednako kao i nositeljice starije skupine lunulasto-zvezdolikih naušnica.¹⁷

Već smo na početku konstatali da su mravinačke naušnice jedini luksuzni primjerci među nakitom otkrivenim na tom groblju. To osobito dolazi do izražaja, ako se prisjetimo obližnjeg groblja na Majdanu u Solinu, s kojega potječu zlatni i pozlaćeni primjerci vrhunske kvalitete izrade, kakve su doista mogle posjedovati samo pripadnice najviših društvenih slojeva (Karaman 1930-34.). Na mravinačkom ukopištu, sudeći po većini nalaza, ipak se sahranjuje obično stanovništvo.

Pitanje proizvodnje tj. radioničkog podrijetla luksuznog nakita poput mravinačkih naušnica u našoj je arheološkoj znanosti ostalo bez pravog odgovora. Ponuđena rješenja, uglavnom na razini spekulacija, kretala su se u rasponu od "domaćih radionica" do "bizantskog importa" odnosno produkcije u radionicama

gradova Bizantske Dalmacije, no konkretnih arheoloških dokaza za bilo koju od tih pretpostavki zasad nema. Podjela na nakit radionica mediteransko-bizantskog obilježja i radionica panonskog Podunavlja s tradicijom pontskog zlatarstva, kakvu je za zvezdolike naušnice predložio Vinski, obuhvaća nalaze iz vremena koje prethodi ranom feudalizmu tj. formiranju hrvatske i ostalih slavenskih kneževina (Vinski 1952). Podaci iz arhivske građe koje, pak, u više navrata donosi N. Jakšić, odnose se na kasnija razdoblja razvijenog srednjeg vijeka (Jakšić 1983, 1989, 1996). Situaciju dodatno zamagluje činjenica da se sav taj nakit tretira kao jedinstvena skupina, u kojoj se, među pretežno jednostavnim i neukrašenim predmetima, ne uočavaju primjerci zaista vrhunske zlatarske izrade. Tome svakako doprinosi i okolnost da starohrvatski kulturni krug predstavlja izuzetak u odnosu na druga ovdje spominjana područja, na kojima će se tijekom 10. st. pojaviti lijevani nakit sigurno lokalne proizvodnje, dok će na našem prostoru i dalje prevladavati nakit od iskucanog lima, ponekad s pravom granulacijom no češće s pseudogranuliranim ukrasom.

Kada je riječ o proizvodnji luksuznog nakita svakako treba uzeti u obzir arheološke rezultate s područja negdašnje moravske kneževine, koji barem donekle rasvjetljaju problem. Premda su tamošnja istraživanja već odavno iznijela niz nalaza koji argumentiraju domaću produkciju kovanih i lijevanih željeznih predmeta (talioničke peći, kovačke alatke i dr.) tek je jedno relativno novo otkriće ukazalo na postojanje zlatarske radionice opremljene za proizvodnju luksuznog nakita, kakav je u velikom broju zastupljen na grobljima uz kneževske burgove u srednjem i donjem toku Morave (Stare Mesto, Pohansko, Mikulčice). Radionica je dio šireg obrtničkog areala na položaju "U Vita" u Starem Mestu, a sještina je uz kovačnicu i radionicu za proizvodnju keramičkog posuđa (Galuška 1989). Interpretirana je kao radionica namijenjena specijaliziranoj proizvodnji, koja potvrđuje domaću provenijenciju raskošnog nakita, sa zaključkom da je takva proizvodnja vezana isključivo uz vladajući sloj. Nalaz je datiran u drugu polovinu 9. i prvu polovinu 10. st.

Slično se može pretpostaviti i za područje hrvatske kneževine. Doista je moguće da radionice gradova Bizantske Dalmacije proizvode nakit namijenjen vladajućem sloju, što treba promatrati u kontekstu odnosa grad-zaleđe u ranom feudalizmu, a imajući prije svega u vidu diplomatske dokumente, koji svjedoče o vezi vladara iz kuće Trpimirovića s tim prostorom tijekom 9. stoljeća. Općenito velika sličnost oblika nakita i ukrasa na području slavenskih država srednje

¹⁵ Ove naušnice krivo su pripisivane nalazištu Đevrske kraj Skradina.

¹⁶ Namjerno smo izostavili naušnice iz groba 29 na Crkvini u Biskupiji, koji je tema rada u idućem broju Starohrvatske prosvjete, posvećenom dr Dušanu Jelovini u povodu 75. obljetnice života.

¹⁷ Zanimljivo je da se u našoj literaturi na isti način interpretiraju i ženski grobovi s običnim četverojagodnim sljepoočnicarkama (Gunjača 1980: 121-131; Cetinić 1998: 68).

i jugoistočne Europe, mora se dovesti u vezu s bizantskim kulturnim krugom i sagledavati kroz političke i kulturne kontakte, koje je Carstvo održavalo sa svim tim područjima, što se moralo odraziti u lokalnom umjetničkom obrtu. Ne treba naravno isključiti niti mogućnost da su pojedini raskošni predmeti rezultat trgovine. Boljetinska, pak, ostava ukazuje na činjenicu

da su filigranski nakit, premda nešto lošije kvalitete, izrađivali i slavenski zlatari.

Što se datacije mravinačkih naušnica tiče, zbog određene srodnosti s Rybešovicama i Boljetinom s jedne, te s četverojagodnim sljepoočnicarkama s druge strane, vrijeme njihova nastanka treba tražiti tijekom druge polovine 9. st.

POPIS KRATICA

Arch. Iugos.	- Archaeologia Iugoslavica, Beograd	PZ	- Praehistorische Zeitschrift, Berlin-New York
BS	- Balcanoslavica, Beograd	Rad JAZU	- Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb
FA	- Folia Archaeologica, Budapest	SA	- Slavia Antiqua, Warszawa-Poznan
GZM	- Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo	Slov. Arch.	- Slovenska Archeologia, Bratislava
IA	- Inventaria Archaeologica	SHP	- Starohrvatska prosvjeta, 3. serija, Zagreb-Split
MAA	- Macedoniae Acta Archaeologica	VAHD	- Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split
Opvsc. Arch.	- Opuscula Archaeologica, Zagreb	VAMZ	- Vjesnik arheološkog muzeja, Zagreb
PA	- Památky Archeologické, Praha		
PPuD	- Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split		

POPIS LITERATURE

- Aleksova 1966 B. Aleksova: *Prosek-Demir Kapija*. Skopje-Beograd 1966.
- Awaren 1985 Awaren in Europa, Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.-8. Jh. (katalog izložbe). Frankfurt a/M 1985.
- Bajalović-Hadžić-Pešić 1984 M. Bajalović-Hadžić-Pešić: *Nakit VIII-XVIII veka u Muzeju grada Beograda*. Beograd 1984.
- Bitrakova-Grozdanova 1988. V. Bitrakova-Grozdanova: *Arheološkite istraživanja vo Prespa vo 1967/68*. MAA 9/1988.
- Cetinić 1998 Ž. Cetinić: *Stranče-Gorica, Starohrvatsko groblje* (katalog izložbe). Rijeka 1998.
- Chropovsky 1962 B. Chropovsky: *Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke*. Slov. Arch. X/1, 1962, 175-240.
- Chropovsky 1988 B. Chropovsky: *Die Slawen*. Prag 1988.
- Čilinska 1981 Z. Čilinská: *Kov v ranoslovanskem umení*. Tatran 1981.
- Die Bajuwaren 1988 Die Bajuwaren von Severin bis Tassilo 488-788 (katalog izložbe). Natsee-Salzburg 1988.
- Dimitrijević 1957 S. Dimitrijević: *Četiri groba iz novotkrivene slavenske nekropole u Otoku kod Vinkovaca*. Opvsc. Arch., II, 1957., 21-38.
- Dostál 1965 B. Dostál: *Das Vordringen der grossmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer. Magna Moravia*. Praha 1965., 361-408.
- Ercegović-Pavlović 1967 S. Ercegović-Pavlović: *Le dépôt des boucles d'oreilles de la fortification romano-byzantine Boljetin sur le Danube*. Arch.Iugosl., 8, 1967, 91-95.
- Ercegović-Pavlović 1972 S. Ercegović-Pavlović: *Prilog proučavanja naušnica u Srbiji od 9. do 13. stoljeća, (Contribution à l'étude des boucles d'oreille en Serbie du IXe au siècle)*. Starinar XXI, Beograd 1972, 41-58.
- Filipec 2001 K. Filipec: *Nekoliko novih ranosrednjovjekovnih nalaza iz Siska i kratak osvrt na druge istovremene nalaze (Several new early medieval finds from Sisak and a brief review of other contemporaneous finds)*. Godišnjak Gradskog muzeja Sisak, Sisak 2001., 89-107.
- Galuška 1989 L. Galuška: *Výrobní areál velkomoravských klenotníků za Starého Města - Uherskeho Hradiště (Das Erzeugungsareal der grossmährischen Juweliere aus Stare Město - Uherské Hradiště)*. PA LXXX/1989., 405-454.
- Garam 1993 É. Garam: *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum*. Budapest 1993.
- Giesler 1981 J. Giesler: *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur*. PZ, 56, 1981/1.
- Grigorov 1999 V. Grigorov: *Obecite v starobulgarska kultura na sever ot Dunav (Les boucles d'oreilles dans la culture protobulgare ou nord du Danube)*. Archeologia, 40, 3-4, Sofia 199, 21-42.

- Gunjača 1980 Z. Gunjača: Grob jedne hrvatske plemenske odličnice iz IX stoljeća (The grave of croatian tribal noblewoman from 9th century). *Gunjačin zbornik*, Zagreb 1980., 121-132.
- Hruby 1955 V. Hruby: *Staré Mestó veľkomoravské pohrebište "Na Valách"*. Praha 1955.
- Jakšić 1983 N. Jakšić: Naušnice s tri jagode u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika (Boucles d'oreille à trois fraises appartenant a u Musée des monuments archéologiques croates de Split). *PPuD*, 24,1984.
- Jakšić 1989 N. Jakšić: Crkve na Begovači i problem starohrvatskih nekropola (The churches on Begovača and the problem of old croatian necropolies). *Diadora* 11, 1989, 407-433.
- Jakšić 1996 N. Jakšić: Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spasa u Vrh Rici (Late mediaeval cemetery near church of St. Saviour at Vrh Rika). *SHP* 23/2996., 139-170.
- Jelovina 1976 D. Jelovina: *Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine*. Split 1976.
- Jovanović 1976 V. Jovanović: Über den frühmittelalterlichen Schmuck von Čečan auf Kosovo, *BS* 5/1976, 123-145.
- Jovanović & Vuksanović 1981 V. Jovanović & LJ. Vuksanović: Matičane, nécropole sud-slave de Xe et XIe siècle, *IA*, f. 25 (Y 239-248). Priština 1981.
- Jovanović & Vuksanović & Berić 1972 V. Jovanović & LJ. Vuksanović & M. Berić: New finds from the Slavic Necropolis at Matičane near Priština, *BS* 1, 1972, 107-111.
- Kádár 1961 Z. Kádár: Der Schatzfund von Tokaj und seine byzantinisch-slawischen Beziehungen. *Slavica* 1, 1961.
- Karaman 1930-34 Lj. Karaman: Starohrvatsko groblje na "Majdanu" kod Solina. *VAHD*, LI, 1930-34., 67-100.
- Karaman 1940 Lj. Karaman: Iskopine društva "Bihać" u Mravincima i starohrvatska groblja. *Rad JAZU*, knj. 268, Zagreb 1940., 1-42.
- Korošec 1979 P. Korošec: *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov I i II*. Ljubljana 1979.
- Korošec 1999 P. Korošec: *Nekropola na Ptujem gradu*. Ptuj 1999.
- Kostrzewski 1962 J. Kostrzewski: O pochodzeniu ozdób srebrnych z polskich skrabów wczesnosredniowiecznych (Sur l'origine des objets de parure en argent provenant des depots polonais du haut moyen age). *SA IX*, 1962.
- Kovačić 1994 V. Kovačić: Gata u srednjem vijeku. U: *Gata - crkva Justinijanovna doba*. Split 1994., 233-261.
- Ladenbauer-Orel 1960 H. Ladenbauer-Orel: *Linz-Zizlau, Das bairische Gräberfeld an der Traunmündung*. Wien-München 1960.
- Maneva 1992 E. Maneva: *Srednovekoven nakit od Makedonija*. Skopje 1992.
- Marjanović-Vujović 1983 G. Marjanović-Vujović: Srednji vek. U: *Arheološko blago Srbije*. Beograd 1983., 107-150.
- Mesterházy 1994 K. Mesterházy: Az ún. Tokaji kincs revíziója (Revision des sog. Tokajer Schatzes). *FA XLIII*, 1994.
- Milošević 1990 A. Milošević: Ranosrednjovjekovna naušnica s Garduna (An early mediaeval earring from Gardun). *Diadora*, 13, 1991., 313-322.
- Németh 1962 P. Németh: Bemerkungen zur Auswertung des sog. Schatzfundes von Tokaj. *Évkönyve Szeged* 1962.
- Petrinc 2002 M. Petrinc: Dosadašnji rezultati istraživanja ranosrednjovjekovnog groblja u Glavičina kraj Sinja kao prilog razrješavanju problema kronologije starohrvatskih grobalja (Current results of the exploration of the early medieval cemetery in Glavice near Sinj as a contribution to clasification of chronology of early croatian cemeteries). *Opusc. Arch.* 26/2002., 205-246.
- Poulik 1948 J. Poulik: *Staroslovanská Morava*. Prag 1948.
- Sedov 1982 V. V. Sedov: *Voistočnije Slavjane v VI-XIII vv*. Moskva 1982.
- Stojanova-Serafimova 1980 D. Stojanova-Serafimova: Die neu entdeckte mittelalterliche Nekropole beim Dorf Tuchovište, Kreis Blagoevgrad. *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave*, Tome 1, Bratislava 1980, 789-804.
- The Ancient Hungarians The Ancient Hungarians (katalog izložbe). Budapest 1996.
- Točik 1963 A. Točik: Pohrebisko a sídliško z doby avarskej riše v Prši (Gräberfeld und Siedlung aus der Zeit des Awarisches Reiches in Prša). *Slov. Arch.*, 11/1, 1963., 121-198.
- Važarova 1976 Ž. Važarova: *Slavjani i Prbulgari*. Sofija 1976.
- Važarova 1980 Ž. Važarova: Slavjani južne Dunaj v konce VI-XI vekah (po nekim arheološkim danjima). *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave*, Tome 2, Bratislava 1980. 479-493.
- Vinski 1949 Z. Vinski: Starohrvatske naušnice u Arheološkom muzeju u Zagrebu (Anciennes boucles d'oreilles croates an Musée archéologiques de Zagreb). *SHP*, 1, 1949., 22-36.
- Vinski 1952 Z. Vinski: Naušnice zvjezdolikog tipa u Arheološkom muzeju u Zagrebu s posebnim obzirom na nosioce srebrnog nakita Čadavica (Ohrgehänge mit sternförmigen Ansatzstück und ihre Beziehung zu den Trägern des Silberfundes von Čadavica in Kroatien). *SHP*, 2, 1952., 29-56.
- Vinski 1955 Z. Vinski: Ponovno o naušnicama zvjezdolikog tipa (Nochmalige Feststellungen zur zeitlichen Zugehörigkeit der Ohrgehänge mit sternförmigen Ansatzstück). *GZM*, 10, 1955, 231-238.
- Vinski 1970 Z. Vinski: O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku (Zur Frage des Bestehens von Schmuckwerkstätten aus altkroatischer Zeit in Sisak). *VAMZ*, IV, 45-91.

SUMMARY

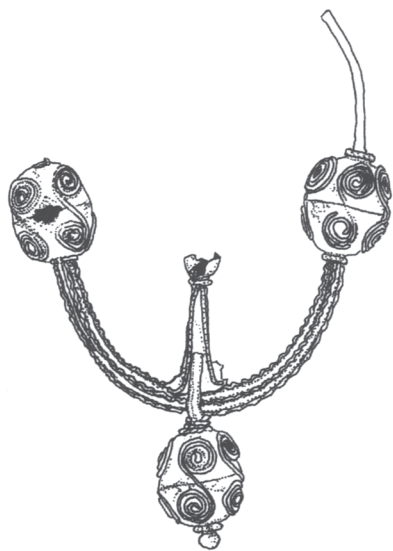
THE SILVER HAIR ORNAMENTS FROM MRAVINCI NEAR SOLIN

Key words: Solin, Mravinci, hair ornaments, lunula

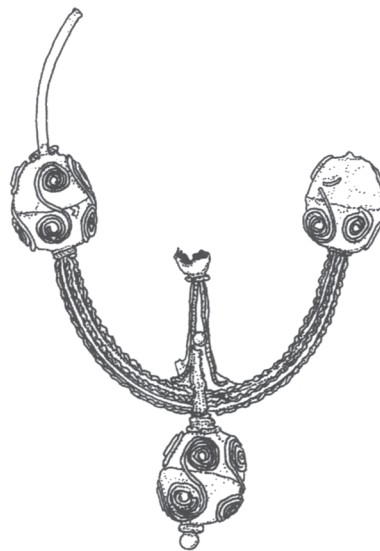
The row cemetery on the site Glavičina in Mravinci was excavated already in 1938-1939. The scarce finds from 130 graves discovered there mostly consist of simple bronze jewelry. A special place among those belongs to a pair of silver hair ornaments with beads (T. I, 1-2). The details located inside ringlets of those hair ornaments, that were so far unnoticed, enabled partial reconstruction of their original appearance. Suggested solutions (T. II, 1-2) indicate that it

is basically type of jewelry of lunular shape that was so far unnoticed in the Old-Croatian graveyards. The comparison with analogies from the central and southeastern Europe suggests the possibility that the earrings of lunular shape in those areas influenced the development of the certain types of earrings with beads. Since they bear certain resemblance to the older group of the lunular-star shaped earrings of the 8th and the early 9th century, as well as to the four-bead hair ornaments, they should be dated to the second half of the 9th century.

Translated by H. Potrebica



1a



1b

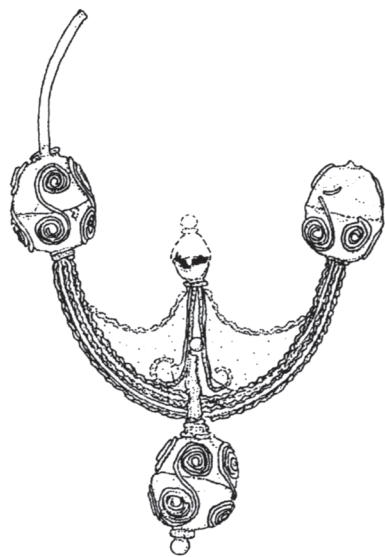


2a

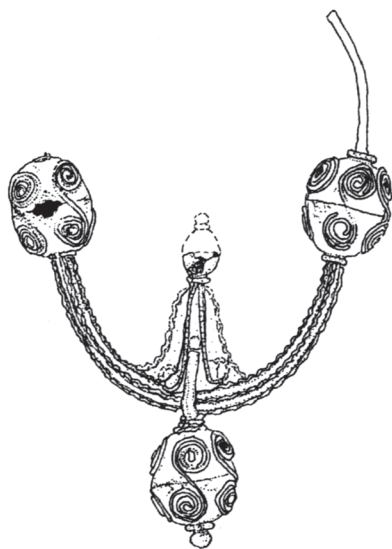


2b

T. II



1



2



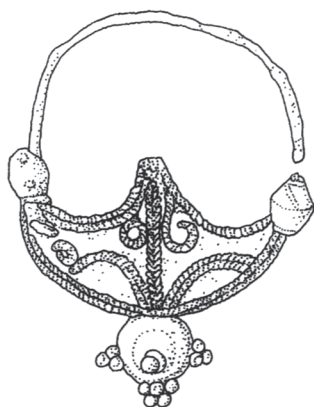
1



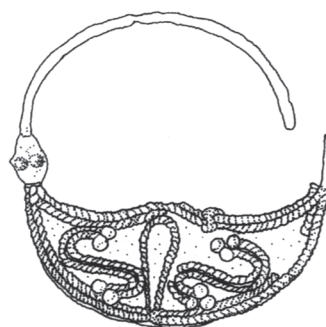
3



2



4



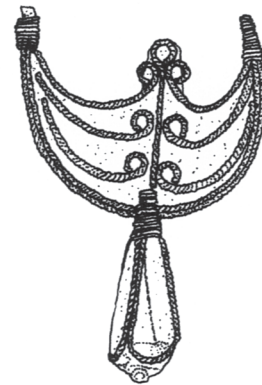
5

Sl. 1-3 preuzeto iz: S. Dimitrijević 1957: T. V, 2-5.
Sl. 4-5 preuzeto iz: Poulik 1948: LXXI, 1, 4.

T. IV



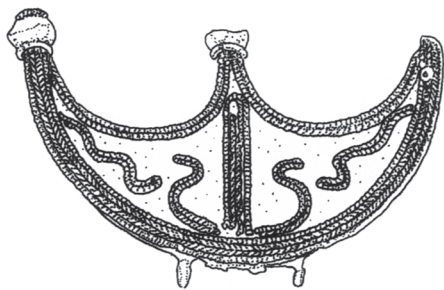
1



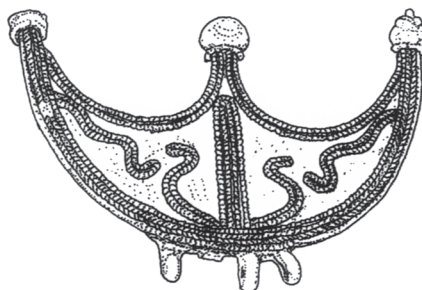
2



3



4



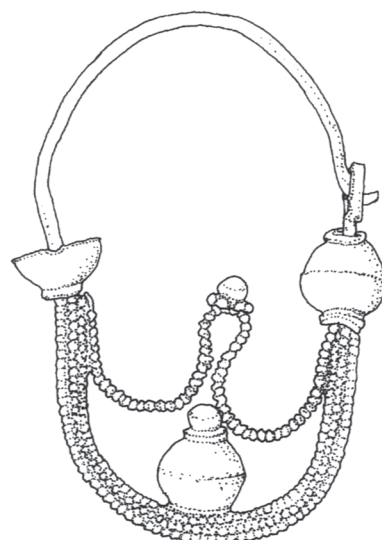
5

Sl. 1-3 prema fotografijama (Ercegović-Pavlović 1967: T. I, 1 T. II, 1a, T. III, 2)
Sl. 4-5 prema fotografiji (The ancient Hungarians 1994: 202, sl. 2)

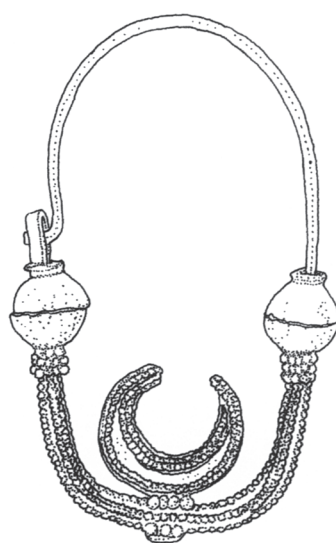
T. V



1



2



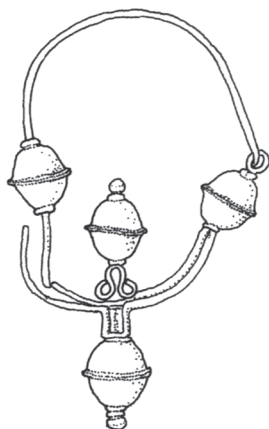
3



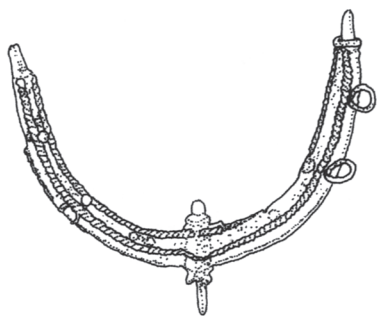
4

Sl. 1-3 prema fotografijama (Jovanović 1976.)
Sl. 4 preuzeto iz: Jovanović-Vuksanović 1981: 124.

T. VI



1



2



3

Sl. 1 prema fotografiji (Važarova 1979: 489, sl. 13,6)
Sl. 2-3 prema fotografijama (Vinski 1949: T. I, 5-6)